

Democràcia federalista i ciutadania universalista, concreta i arrelada, en l'obra de Denis de Rougemont (1906-1985)

Joan Alfred Martínez i Seguí

Universitat de València

Abordem, tot seguit, la caracterització de la visió rougemontiana més acabada de la democràcia, de tarannà més institucionalitzat que la seua primera aproximació durant el període d'entreguerres, així com també més centrat en la rellevància juridicopolítica dels drets humans. Una filosofia social i política, inspirada pel personalisme comunitari d'arrelam protestant, que va quedar configurada al llarg de la segona postguerra fins a primeries dels anys 1970; moment en el qual es veié retocada per les seues preocupacions posteriors al maig de 1968: reemergència de la dimensió comunitària i de les demandes de major participació política, ecologisme personalista, crítica al creixement econòmic productivista i consumista...

En els escrits rougemontians, les línies directrius de la democràcia federalista descansen sobre el pacte jurat (*foedus*) entre les voluntats dels ciutadans, els quals romanen detentadors de la sobirania. La delegació i divisió del poder s'opera, segons el principi de subsidiarietat, de baix cap a dalt, dels ciutadans a les institucions que els representen, tot al llarg dels diversos nivells de govern: local, regional, estatal, federació continental i, fins i tot, mundial. Els ciutadans, entesos com a persones compromeses en la vida civicipolítica, resten l'última font de tot poder. Conseqüentment, són les autonomies de les persones i dels grups les que formen la unió, i, a la inversa, és aquesta unió la que garanteix l'existència de les autonomies.¹

Enmig de semblants paràmetres, la garantia institucional de les "llibertats organitzades" o drets fonamentals, tant individuals com col·lectius, junt al compromís d'un civisme vigilant i prudent, al si d'una animada i rica societat civil, esdevenen tot just la pedra angular del conjunt. La vitalitat cívica representa un signe de salut per a la democràcia, de la qual "l'individualisme anàrquic" i el "col·lectivisme tirànic" constitueixen, a parer de Rougemont, les dues malalties típiques. A l'individu pur, lliure però no responsable, correspon un règim democràtic formal tendent a l'anarquia, i, per

¹ DD. AA., "Fédéralisme (chez Rougemont)", a *Dictionnaire international du fédéralisme* [Denis de Rougemont, dir./François Saint-Ouen, ed. lit.], Brussel·les, Bruylant, 1994, pp. 202-204.

tant, conduent cap al desordre, veritable cresol de la tirania. “C’est avec la poussière des individus civiquement irresponsables que les dictateurs font leur ciment”. Paral·lelament, a l’home considerat com a soldat polític, compromés de forma total però no lliure, li és propi el règim totalitari.²

El “federalisme integral” de Denis de Rougemont, des de la separació entre societat civil i Estat, es mostra doncs com una concepció global de les relacions públiques, amb un sentit extens de la política, incloent-hi, de forma complementària, tant una dimensió publicosocial com una dimensió publicoestatal. Ens trobem així davant d’un “contractualisme cooperatiu”³; traducció política de la cosmovisió personalista i del seu antecedent proudhonià que aspira a la democràcia directa, com també fidel hereu contemporani del “republicanisme desenrotllista” d’encuny renaixentista, segons la terminologia de David Held, en el qual s’insereixen l’institucionalisme republicà de Calví i Althusius, estudiat per Antonio Rivera, i fins i tot l’emulació en versió democratitzadora de la República de Ginebra confegida per Rousseau, si atenem a la interpretació rougemontiana.⁴ Aquesta cooperació contractual de la col·lectivitat humana s’assenta en els quatre principis rectors que destil·la la tradició federalista, a saber, autonomia, cooperació-solidaritat, participació i subsidiarietat.⁵

Heus ací, per tant, que tal fonamentació porta a configurar una autèntica democràcia substantiva. És a dir, *la suma entre una democràcia clàssica, liberal i*

² Denis de Rougemont, *L’Europe en jeu* (1948), a *Oeuvres complètes de Denis de Rougemont. Écrits sur l’Europe* [Christophe Calame, ed. lit.], París, Éditions de la Différence, 1994, t. III, vol. I, pp. 31-32.

³ Ferdinand Kinsky, “Fédéralisme et personnalisme”, a *Dictionnaire international du fédéralisme, op. cit.*, p. 81.

⁴ David Held, *Modelos de democracia* [Teresa Alberó, trad.], Madrid, Alianza, 2001, pp. 55-91; i també Antonio Rivera, *Republicanism calvinista*, Múrcia, Res publica, 1999, pp. 115-167. En raó d’aquesta dialèctica federal i democràtica, Fleiner-Gerster afirma: “Seule une forme d’Etat à la fois fédérale et démocratique peut tenir compte de la diversité proprement kaléidoscopique de l’être humain. Elle permet d’un côté un épanouissement aussi libre que possible de la personne dans le petit groupe ou la république, et garantit d’un autre côté que l’Etat et son pouvoir vont mutuellement se contrôler. Dans ce sens, le personnalisme développé par Proudhon a jeté un pont entre le 17e siècle d’Althusius et l’Etat moderne du 20e siècle”. Thomas Fleiner-Gerster, “L’esprit fédéraliste et l’Europe”, *Cadmos*, n° 54, estiu de 1991, p. 73. Rougemont, per la seua part, de forma pedagògica, inclou aquest vector d’idees federalistes dins d’una de les dues grans tradicions polítiques modernes, l’oposada a l’estatalisme: “Les auteurs de *tous* nos manuels s’inspirent *exclusivement* de cette tradition unitaire: Machiavel, Jean Bodin, Thomas Hobbes, le Rousseau mal entendu par le Jacobins, Marx, Lénine, Hitler, Staline, Mao... Ils ignorent délibérément la tradition démocratique et libertaire qui a fait la grandeur de l’Europe: Vitoria, Comenius, Althusius, Locke, Montesquieu, le vrai Rousseau (celui qui exalte la *petite cité*), Saint-Simon, le jeune Marx, Bakounine et Proudhon –d’où procèdent les personnalistes du XXe siècle”. Denis de Rougemont, *Lettre ouverte aux Européens* (1970), a *Oeuvres complètes de Denis...*, t. III, vol. II, pp. 337-338.

⁵ Vegeu Attilio Danese, *Il federalismo*, Roma, Città Nuova, 1995; i també Argimiro Rojo, *El modelo federalista de integración europea: la Europa de los estados y de las regiones*, Madrid, Dykinson, 1996, pp. 38-56.

representativa, *i una democràcia participativa*⁶, la qual difon els poders, les iniciatives i els controls, més enllà del quadre institucional de l'Estat en direcció cap a la societat, dotant així a la persona i als grups socials de major responsabilitat sobre el seu avenir.⁷ En conseqüència, la democràcia concebuda pel federalisme integral estaria estructurada a partir de dos pols en interacció complementària, seguint el model de la dialèctica relacional dins de la tensió entre contraris. Per a una millor comprensió, ho resumim en la següent taula, on es poden apreciar les dualitats tibants entre dos conjunts d'idees-força:

Democràcia liberal i representativa (clàssica)

- Allò quantitatiu.
- Raó teòrica o *mos geometricus*.
- Autonomia.
- Igualació jurídica.
- Subjectes: Individu abstracte i Estat.
- Contracte: intersubjectivitat simètrica i formal dins dels camps de l'Estat i del dret. Es correspon amb l'espai publicoestatal.
- Principi de legalitat.
- Lògica dels drets, individuals o col·lectius, amb primacia dels primers sobre els segons.
- Divisió de poders de l'Estat i representació política dels ciutadans.

Democràcia participativa

- Allò qualitatiu.
- Raó pràctica o raonabilitat.
- Responsabilitat.
- Igual dignitat moral de tot ésser humà dins la diferència, l'alteritat i el conflicte.
- Subjectes: Persona concreta en les seues circumstàncies vitals i comunitats intermèdies o "naturals".
- Aliança comunitària: intersubjectivitat asimètrica i substantiva dintre dels àmbits de la societat civil i de l'ètica pública. S'identifica amb l'espai publicsocial.
- Principi minimalista de justícia pública (que serveix de connexió entre les ètiques privades de màxims i el dret, des dels paràmetres d'un jusnaturalisme formal o deontològic).
- Lògica dels deures morals, basada en el respecte a l'ètica pública, la qual es resumeix en un únic deure jurídic de respecte als drets dels altres.
- Autogestió directa i organització subsidiària de baix cap a dalt.

⁶ Argimiro Rojo, *op. cit.*, pp. 42-43.

⁷ Jacques Vandamme, "Personalismo e identità europea", a *L'apporto del personalismo alla costruzione dell'Europa* [Roberto Papini, ed.], Milà, Massimo, 1981, pp. 249-262.

La comprensió del que suposa l'exigència de "participació sociopolítica" s'ha d'entendre en un sentit concret i no demagògic. És a dir, més enllà dels ressorts habituals de la representativitat democràtica, sovint pervertida a mode d'un xec en blanc als partits polítics, el que es requereix és una integració del pluralisme social existent, tant en el funcionament de les institucions com en llurs processos de presa de decisions (iniciativa, consulta, corresponsabilitat en l'execució...). No és d'estranyar, doncs, la generalització a Europa, després de la Segona Guerra Mundial, de diversos mecanismes tendents a promoure aqueixa participació ciutadana al si de les institucions públiques. A saber: Consells Econòmics i Socials, instruments de control i fiscalització social de l'acció institucional, processos de "concertació social" en les seues distintes variants – legislació negociada, pacte social...–, òrgans assessors en matèria cultural... Aquestes pràctiques, impulsades en gran mesura per la democràcia cristiana i la socialdemocràcia, no poden amagar llur influència derivada del personalisme federalista, per bé que han estat qualificades pels seus detractors de "corporativisme liberal".⁸

Dins d'aquest marc democràtic d'inspiració federalista, es contempla, doncs, l'intent de fornir les condicions de possibilitat d'una societat oberta d'hòmens i dones lliures i responsables, d'una societat en tensió creadora i amb capacitat crítica, en fi, d'una societat de contrastos i de pluralitats, i no de síntesi.⁹ Els elements més destacats d'aquest patró de democràcia federalista serien els següents:

⁸ Definit per oposició al "corporativisme autoritari" propi del període d'entreguerres, aqueix "neocorporativisme liberal", que assegura la llibertat d'actuació dels agents socials implicats, no ha mancat doncs de ferotges enemics des dels seus inicis: per un costat, els defensors de l'asèptica ortodòxia liberal de l'Estat de dret, i per altre costat, certs sindicats de cultura marxista o tradeunionista, escèptics davant la "corresponsabilitat política" afegida a tals fórmules, àdhuc, més recentment, el neoliberalisme radical des de les files del monetarisme econòmic. Tomás Sala i Ignacio Albiol, *Derecho sindical*, València, Tirant lo Blanch, 1994, pp. 331-334. Per a Chantal Millon-Delsol, el corporativisme autoritari i organicista representa una fatal desviació del principi de subsidiarietat envers l'estatalisme. "Sur le terrain concret de l'histoire politique, les gouvernements corporatistes [...] semblent parfois rechercher les corps intermédiaires autonomes au départ pour finalement les dissoudre dans l'Etat, bref, se trouvent aspirés par la fatalité de l'étatisme. [...] Le corporatisme représente donc une dénaturation de la société des corps intermédiaires et en général un dévoiement du principe de subsidiarité. Interprétation faussée de l'histoire médiévale [...] comme un âge d'or; vision sociale fondée sur un idéal à réaliser et une incapacité d'assumer la réalité de la liberté; cécité devant les effets pervers prévisibles du système corporatif... Cette doctrine se présente comme une nouvelle utopie sociale de réalisation des valeurs, aboutissant logiquement à un déploiement de la coercition d'Etat, et à la dictature". Chantal Millon-Delsol, *L'État subsidiaire. Ingérence et non-ingérence de l'État: le principe de subsidiarité aux fondements de l'histoire européenne*, París, PUF, 1992, pp. 164-165.

⁹ "Gouverner c'est coordonner l'action simultanée d'éléments variés, dans le respect de leur diversité et à partir de leur autonomie. C'est fédérer, c'est-à-dire indiquer des fins communes à des unités autonomes, – ces fins pouvant d'ailleurs être à court ou long terme, mais devant être orientées constamment vers cette fin dernière de l'Etat séculier, qui est la liberté des personnes". Denis de Rougemont, *Notes pour une éthique du fédéralisme* (1979), a *Oeuvres complètes de Denis...*, t. III, vol. II, p. 683.

1. *La garantia dels drets fonamentals de la persona humana.* La terrible commoció que la guerra deixà en les consciències dugué aparellada la certesa que, en tota democràcia, calia donar major rellevància i protegir més eficaçment els drets i les llibertats inherents a tot ésser humà. Mitjançant la seua filosofia política, Rougemont, com la resta de pensadors personalistes, foren llavors uns dels més decidits abanderats en la consecució d'aquest objectiu. Tant és així, que, l'any mateix de l'aprovació de la Declaració Universal dels Drets Humans de l'ONU, en vespres del Congrés de l'Haia de maig de 1948, que conduí a la fundació, de forma successiva, del Moviment Europeu, del Consell d'Europa i del Centre Europeu de la Cultura, Rougemont, expressant les reivindicacions dels federalistes europeus, declarava:

“Par-dessus tout, dominant ces Conseils [les institucions europees a crear] qui domineraient eux-mêmes les Etats, nous voulons instituer une Cour suprême, qui soit la gardienne de la Charte des droits et des devoirs de la personne, et à laquelle puissent en appeler directement, contre l'Etat ou le parti qui s'en empare, les citoyens, les groupes, et les minorités. Ainsi sera garanti le *droit d'opposition*, faute duquel il est dérisoire de parler de démocratie. Finalement, nous voulons l'Europe, parce que [...] elle [...] est avant tout l'enjeu de la personne, la chance de l'homme au XXe siècle. Et c'est [...] la Cour suprême [...] le règne de la loi, par où j'entends la garantie des droits élémentaires de l'homme, antérieurs à l'Etat, supérieurs à l'Etat, et sans lesquels, pour nous Européens, le bonheur même paraît inacceptable. [...] C'est donc *une notion de l'homme et de la liberté* qui est en définitive notre vrai bien commun. C'est en elle que nous possédons notre unité profonde”.¹⁰

Al llarg de la postguerra, el procés d'aprovació de les noves constitucions dels Estats europeus occidentals es va nodrir, de fet, d'aquestes premisses generals. D'aquesta manera, se sancionaren uns textos jurídics de caràcter rígid, que anaven a coronar la jerarquia de normes amb un rang superior al de la llei, recollint uns valors suprems de l'ordenament jurídic i uns drets fonamentals, amb força no sols declarativa sinó també normativa, i, a més a més, establint una jurisdicció constitucional encarregada, principalment, d'emparar aquests drets subjectius amb suficients garanties. Per altre costat, si bé llavors no tingué una plasmació pràctica, també es reivindicava una carta de deures ètics que resumira un mínim d'ètica pública de la societat civil europea, en profit de la fonamentació universal dels drets humans. Aquest darrer punt resta d'actualitat, a hores d'ara, almenys a la llum de les iniciatives en favor d'una ètica mundial mampreses, entre d'altres, per Hans Küng.

2. *La potenciació de l'estructura institucional.* Més que la pretensió de reforçar el poder executiu en detriment del joc parlamentari, ja ben explicitat als anys 1930 i àmpliament secundat per les noves normes constitucionals aparegudes des de 1945

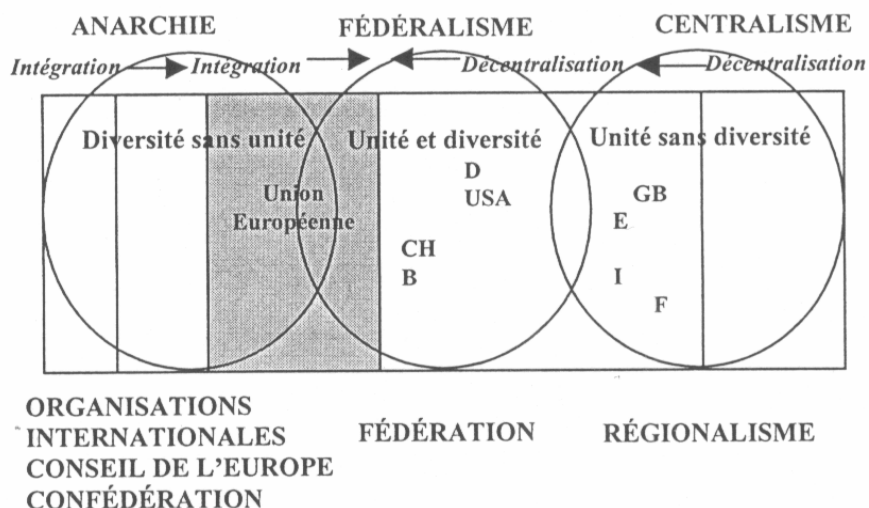
¹⁰ *Idem, L'Europe en jeu (1948), a Oeuvres complètes de Denis..., t. III, vol. I, pp. 46-47.*

endavant. Allò que, durant aquella època, més va interessar a Rougemont i al conjunt del federalisme integral, entestats en harmonitzar l'aspiració ideal cap a una democràcia directa amb la necessària delegació subsidiària del poder de decisió, fou la clarificació de l'estructura institucional de la democràcia federalista, en benefici de l'assoliment de majors quotes de participació ciutadana. Més amunt, acabem de citar els nous mètodes de representació social i la seua incardinació en els processos de presa de decisions de l'Estat. Però ara, de la mà de Ferdinand Kinsky, se'ns mostra un disseny institucional complet del federalisme integral, més que siga amb brevetat. Així, aquesta filosofia sociopolítica atén a “un processus de conciliation de l'unité avec la diversité dans une structure de *checks and balances*, où tout pouvoir n'est que relatif, limité par le poids et le contrôle de plusieurs *contre-pouvoirs*”.¹¹ Tal tipus d'organització federalista no sols es refereix al domini politicoconstitucional, és a dir, com a camí bé per a la creació d'una associació federativa estatal d'entitats abans independents, bé per a la regionalització interior d'un Estat centralitzat, bé per a la integració supranacional d'un conjunt d'Estats. Sinó que també acull tota estructura complexa de la societat civil, que, composta per diverses col·lectivitats autònomes, vetla per salvaguardar la seua cohesió dins del respecte a la diversitat interna.¹² El següent esquema expressa de forma gràfica la dinàmica d'aquesta vertebració institucional federalista, en relació tant a les institucions d'àmbit internacional com als nombrosos casos concrets d'Estats actuals (consignats per les seues sigles):¹³

¹¹ Ferdinand Kinsky, “Fédéralisme et personnalisme”, a *Dictionnaire international du fédéralisme*, op. cit., p. 80.

¹² *Idem*.

¹³ *Idem*, L'“Europe vaticane”? *Un regard chrétien sur l'Europe*, Niça, Presses d'Europe, 1999, p. 34.

En darrer terme, en el camí vers l'assoliment d'aquesta societat federalista, Rougemont es retracta del seu acèrrim refús inicial als partits polítics durant la convulsa dècada de 1930. Fet i fet, influït per l'experiència nord-americana durant els anys de la guerra fins a 1947, apuntaria posteriorment vers un sistema de partits d'interessos a l'estil anglosaxó, més que no partits d'opinió o d'ideologia al mode europeu continental.¹⁴ I això, en primer lloc, perquè un partit d'ideals generals es veuria abocat a la feblesa, en no posseir la capacitat de compondre els interessos concrets sentits pels ciutadans; qualitat que ostenten, indubtablement, els partits regionals. I, en segon lloc, en raó de la impotència demostrada pels règims de partits ideologitzats en excés per a transigir en acords (democràcies d'entreguerres, la IV República francesa...). Ja que, immersos en infructuoses batalles orientades a fixar els principis generals de la veritat política, els partits perden l'horitzó de la transaccionalitat d'interessos que garanteix les llibertats i, així, s'encaminen cap al dogmatisme doctrinari i el bloqueig institucional.

3. *El pluralisme social.* Després de la tragèdia traumàtica viscuda amb els totalitarismes feixistes, es reforça l'antiestatalisme rougemontià en el sentit de rebuig a l'Estat ètic, nascut de l'idealisme alemany de Hegel i Fichte, amb llurs precedents platònics. I això fins al punt de refusar també la pretesa neutralitat valorativa de l'Estat-nació liberal, que, emparat en el positivisme jurídic, oferí una resistència minsa i inconsistent contra la pujada al poder de partits antidemocràtics. Des d'aquest plantejament, s'entén la tria en pro d'un jusnaturalisme formal, que

¹⁴ Denis de Rougemont, *Sur le régime fédéraliste* (1958), a *Oeuvres complètes de Denis...*, t. III, vol. I, pp. 350-356.

trasllada de l'Estat a la societat civil la tasca de consensuar una "comuna mesura" o ètica pública de mínims per a fonamentar, posteriorment, el dret i les institucions democràtiques. A través doncs del reconeixement d'una esfera publicosocial, entre allò purament privat i allò publicoestatal, s'atempera així la separació taxativa entre allò privat i allò públic pròpia del liberalisme clàssic.¹⁵ I, per tant, es produeix el pas d'un universalisme abstracte a un universalisme concret i arrelat en la fonamentació dels drets humans dins l'Estat, així com en el camp del Dret internacional.¹⁶ Cosa que, al capdavant, dota d'un nou paper de neutralitat activa a l'Estat i, en especial, a la jurisdicció constitucional, encarregats ambdós de vetlar per la salvaguarda dels valors bàsics de l'ordenament jurídic, és a dir, l'ètica pública de mínims positivada. Així mateix, per últim, en referència a la preservació d'un sa pluralisme social i d'un correcte funcionament de la democràcia, Rougemont incideix en la importància cabdal del sistema educatiu i, alhora, de la informació fluïda i veraç als mitjans de comunicació socials. "Une démocratie ne mérite son nom que dans la mesure où, soit par l'enseignement, soit par la famille, soit par d'autres moyens sociaux, partis, presse, mass media, elle réussit à *former des citoyens* puis à les informer".¹⁷

4. *El pluralisme cultural.* En correspondència amb el punt anterior, a nivell d'identitats culturals, la visió rougemontiana arranca dels principis d'unitat en la diversitat i de pluripertinença identitària, oposada a la dinàmica unificadora i uniformista de l'Estat-nació. Termes que permetrien, en la fita entre els anys 1950 i 1960 l'obertura cap al tema del regionalisme europeu, aportant solucions democràtiques i federalistes viables per a la problemàtica de les minories nacionals

¹⁵ Aquesta reconsideració positiva del protagonisme de la societat civil en relació amb l'Estat constitueix, a parer de Salvo Mastellone, un fet generalitzable al si de les teories sobre la democràcia de la segona postguerra. Puix si, per tradició, la noció d'Estat de dret no incloïa el concepte de consens, a partir d'aquell temps, la garantia democràtica del "consens públic" al bell mig de la societat civil passaria a ser un factor força important. I això, amb una doble finalitat. Per una banda, el major reconeixement de la varietat de grups socials, interessos corporatius i realitats culturals d'una societat cada vegada més complexa. I, per altra banda, la recerca d'un compromís més estret dels ciutadans, d'una participació més activa podríem dir, en la gestió dels assumptes públics, protegint constitucionalment les veus crítiques de l'oposició. Salvo Mastellone, *Historia de la democracia en Europa. De Montesquieu a Kelsen* [Constantino García, trad.], Madrid, Edersa, 1990, pp. 449-450.

¹⁶ La visió dels drets humans basada en una noció d'universalitat concreta s'aprecia en el següent text. "En 1970 enfin: «La révolution que j'appelle, [...] consiste, en remarquable analogie avec la Renaissance et ses étapes, à déplacer le centre du système politique non seulement de la nation vers l'Europe, mais encore vers l'humanité dans son ensemble *et en même temps* vers la personne». [...] Car de même que nous n'accédons à l'universel qu'à travers le particulier, c'est par la personne *seule* que nous pouvons entrer en communauté". Denis de Rougemont, *L'avenir est notre affaire*, París, Stock, 1977, pp. 233-234.

¹⁷ *Idem*, *Le civisme européen* (1967), a *Oeuvres complètes de Denis...*, t. III, vol. II, p. 178.

europées sense Estat.¹⁸ Amb aquests paràmetres rougemontians pensem que, usant paraules de Ferran Requejo, enfront de la consideració monista del *demos* de les principals teories de la democràcia, s'acompleix, sobre la base del respecte a la diversitat d'identitats culturals, la garantia d'una pluralitat de legitimitats o narrativitats liberaldemocràtiques en tensió constructiva.¹⁹ Fins i tot, en consonància evident amb Rougemont, el mateix Requejo manté una opinió molt semblant a la de Miquel Caminal quan aquest últim defén una fórmula de “federalisme pluralista”, la qual, més enllà d'una doctrina juridicoconstitucional d'organització territorial dels poders públics, “puede ser la forma futura de organización política de las sociedades democráticas plurinacionales que reemplace la era del nacionalismo”.²⁰ Per això, Caminal postula la ruptura “secularitzadora” entre ciutadania política i nacionalitat

¹⁸ En efecte, l'ordre internacional instaurat després de la Segona Guerra Mundial, conscient de l'influx del principi d'autodeterminació de les nacionalitats en els avatars polítics del període d'entreguerres, reinterpretà de forma restrictiva la titularitat de dita llibertat col·lectiva i l'atribuí, en exclusiva, a les colònies extraeuropees en el seu procés d'independència de les metròpolis. És així que fins a la caiguda del mur de Berlín no es va tornar a predicar l'aplicació del principi d'autodeterminació a Europa, el qual, tanmateix, des de 1990 fou posat en pràctica en la seua versió més extrema, el dret de secessió, per una munió de països de l'Est europeu, abans situats en l'òrbita de domini soviètic. No obstant, a l'Europa occidental de la segona postguerra, el bastiment d'un sòlid teixit d'institucions internacionals, que mostra noves vies alternatives a la cada volta més caduca sobirania absoluta de l'Estat a través de la supranacionalitat, desemboca també, tímidament als anys 1960 i més decididament al llarg de les dècades posteriors, en una major capacitat d'acció i de participació en el poder de les entitats infraestats, ço és, de les regions i de les ciutats, i, sobretot per mitjà de les primeres, de les minories nacionals sense Estat. Sorgeix llavors la idea d'una “Europa de les regions” o d'una “Europa dels pobles o de les nacions”, la gestació de la qual resta estretament lligada a les aportacions de Rougemont o d'altres federalistes integrals com Guy Héraud. Aquesta proposta que, en general, aspirava a una sobirania compartida entre les institucions europees, els Estats i les regions –ja foren ètniques i històriques o simplement definides per criteris polítics o de planificació econòmica–, va generar, conforme afirma Emilia Bea, grans expectatives entre els moviments nacionalistes de les comunitats nacionals no estatals, tot i el protagonisme innegable dels Estats en el procés de construcció europea. I això, fins al punt de “llegar a articular una concepción pluralista del orden político y jurídico, que relativizara el peso de la soberanía estatal y revalorizara el sentido del arraigo y de la diversidad”. Emilia Bea, “Naciones sin Estado: la asignatura pendiente de la construcción europea”, a *El vínculo social: ciudadanía y cosmopolitismo* [Javier de Lucas, dir.], València, Tirant lo Blanch, 2002, p. 127. Vegeu també Gurutz Jáuregui, *Los nacionalismos minoritarios y la Unión Europea. ¿Utopía o ucronía?*, Barcelona, Ariel, 1997.

¹⁹ Ferran Requejo, “Pluralisme polític i legitimitat democràtica. El refinament de l'universalisme en les democràcies plurinacionals”, a *Pluralisme nacional i legitimitat democràtica*, Barcelona, Proa, 1999, pp. 9-20. Inclús, seguint tal lògica pluralista, segons l'autor català, en l'actualitat, “una organització política liberal basada en el reconeixement i en el respecte de la individualitat hauria d'incloure aquella identitat [plural] en el concepte de ciutadania, i no tan sols en la “liberalitat” de la societat civil”. A més a més, “una revisió del concepte de ciutadania que estigui en sintonia amb la defensa del pluralisme cultural, [...] implica la presència d'aquest pluralisme en la normativitat i en l'estructura organitzativa de les democràcies liberals. Pel que fa a l'àmbit normatiu, «prendre's seriosament els drets» en un estat plurinacional significarà incloure certs valors i certs drets dels diferents grups nacionals. Pel que fa a l'estructura organitzativa, significarà incloure els elements territorials i d'autogovern d'aquests col·lectius en els nivells simbòlic, institucional i competencial de les normes del joc liberal-democràtic”. *Idem*, *Federalisme, per a què?*, València, 3i4, 1998, pp. 123 i 110.

²⁰ Miquel Caminal, “Nacionalismo liberal, federalismo pluralista y estados plurinacionales. Algunos argumentos en torno al diálogo entre el federalismo pluralista y el nacionalismo liberal”, a *La teoría política frente a los problemas del siglo XXI* [Ángel Valencia i Fernando Fernández-Llebrez, eds.], Granada, Universidad de Granada, 2004, p. 149.

identitària, ço és, entre *demos* i *etnos*; la delimitació del *demos* i la seua divisibilitat, que significa un nou concepte de ciutadania no unívoca o monista sinó plural; i, finalment, l'organització institucional i funcional de les federacions a partir del policentrisme i de la asimetria.²¹

5. *La intervenció subsidiària de l'Estat per a la garantia del mínim vital.* Des del punt de vista de l'antropologia filosòfica personalista, la igualtat no constitueix una finalitat en si mateixa, ans consisteix en un resultat indirecte derivat de la concreció de la igual dignitat de tot ésser humà, la qual, sent la finalitat primordial, reclama la salvaguarda d'un mínim de seguretat material o de justícia social consagrat en l'ètica pública, entesa a mode de bé comú. En conseqüència, sols allí on la pròpia persona no pot proveir-se dels béns i de les condicions materials necessàries per al desenvolupament lliure i responsable de la seua personalitat, caldrà exigir, de forma subsidiària, primerament un deure d'ajuda mútua enfront de la societat civil i, en darrer lloc, un dret subjectiu de contingut econòmic, social o cultural enfront de l'Estat. Aquesta lògica subsidiària explica per què Rougemont, durant la llarga etapa de postguerra, no va participar en les vives discussions d'inspiració socialista i tecnocràtica entorn a l'Estat social de benestar, ni encara menys en la seua fonamentació. Ja que, tot just en oposició a l'ideal d'igualació quantitativa i abstracta de la població a través de la garantia jurídica estatal, "directament exigible", dels drets socioeconòmics i culturals de segona generació, ell esgrimia una visió d'ètica pública que pretenia assegurar a tothom un mínim social garantit, amb l'aval últim i "indirecte" dels drets subjectius exigibles davant de l'Estat, però amb l'exigència moral primera de fomentar i no perjudicar la lliure iniciativa personal i cívica.²² Ara bé, si entrem en el terreny de la praxi, la realitat era bastant més complexa, i fins i tot, farcida de contradiccions en tensió, a resultes dels consensos i jocs d'equilibri polític entre partits d'ideologies distintes. Així, a parer de Campanini, trobem la paradoxa d'unes noves constitucions europees profundament imbuïdes per l'empremta filosòfica personalista, pel que fa a la recuperació del valor positiu de la societat civil i al seu esperit antiestatalista contrari a un Estat ètic hegelian, però que xoquen amb una realitat històrica en la qual el nou Estat constitucional de dret, sota la forma de *Welfare State*, va eixamplant progressivament el seu camp d'acció i les seues competències, en minva de

²¹ *Ibid.*, pp. 146-165.

²² Chantal Millon-Delsol, *op. cit.*, pp. 198-203.

l'autonomia dels individus, de les comunitats intermèdies i de la societat civil en el seu conjunt. Fins al punt que ideologies com, per exemple, la democràcia cristiana (d'evident tarannà personalista i subsidiarista), el liberalisme social i el republicanisme d'esquerra adoptaren trets filoestatalistes i burocratitzadors creixents.²³ Per la seua part, Millon-Delsol, abundant en aquest fet paradoxal, puntualitza que, si bé els pluralismes europeus de postguerra, primant una seguretat material igualitària dels ciutadans, es feren ressò unànimement del providencialisme de l'Estat de benestar en tot allò relatiu a polítiques socials (sanitat, jubilació, cobertura d'incidències laborals de malaltia, accidents i atur...), elegiren la idea de subsidiarietat pel que respecta a la família i a l'educació a fi de protegir la pluralitat de valors culturals i morals. En tot cas, malgrat la preponderància providencialista dels Estats d'Europa occidental des d'aleshores fins a l'actualitat, la subsidiarietat ha restat tostemps una alternativa de recanvi en situacions de reculada o de desestructuració sectorial de l'Estat social; en contra de l'opció indesitjable i diametralment oposada a la de l'estatalisme d'aquest últim: l'individualisme salvatge del liberalisme clàssic.²⁴

En definitiva, la filosofia social i política de Denis de Rougemont, el federalisme integral, vertebrava una autèntica tercera via democràtica entre el liberalisme individualista i el socialisme estatalista. Ja en 1952, Raymond Aron ho veia així. Segons ell, s'ha de reconèixer que el federalisme, com a concepció general de la vida sociopolítica, aporta solucions per a superar les devastadores contradiccions modernes, sia la tendència a l'Estat nacional clos, sia la guerra total entre els individus aïllats. És per això que considera les estructures sociopolítiques federalistes, sanadores dels dèficits de la democràcia liberal clàssica, potenciadores de la societat civil i, alhora, garants sòlides de la pau, en la mesura que aprofundeixen en la limitació de la sobirania absoluta de l'Estat-nació.²⁵ A hores d'ara, Chantal Millon-Delsol, referint-se tant a la filosofia del personalisme comunitari com a la coetània doctrina política i econòmica de l'ordoliberalisme alemany²⁶ –impulsora de l'economia social de mercat–, ha designat

²³ Giorgio Campanini, *Personalismo e democrazia*, Bolonya, EDB, 1987, p. 17.

²⁴ Chantal Millon-Delsol, *op. cit.*, pp. 112-113.

²⁵ Raymond Aron, "A suggested scheme for a study of federalism", a *International Social Science Bulletin* [UNESCO], vol. IV, nº 1, 1952, pp. 15-17.

²⁶ El corrent de l'ordoliberalisme naix a la Universitat de Friburg durant la dècada de 1930, propiciat en gran mesura per una estreta simbiosi entre l'economia i el dret als plans d'estudi de dita seu acadèmica. D'entre els seus fundadors, Walter Eucken, Franz Böhm, Hans Großmann-Doerth i Leonhard Miksch, l'economista Eucken –*alma mater* del grup, membre de l'"Església confessant" alemanya i fidel seguidor de Dietrich Bonhoeffer– i el jurista Böhm foren actius integrants del moviment de resistència interna al

l'articulació subsidiària, argument poc usat pels autors moderns malgrat formar part del patrimoni de la modernitat política, com l'element clau d'aquest discurs amerat de federalisme.²⁷

Des d'aquests paràmetres fidels al principi de subsidiarietat, el contractualisme cooperatiu rougemontian, expressat com un tipus de democràcia humanista d'arrel liberalrepublicana, proudhoniana i cristiana, palesa la seua orientació cap a la construcció d'un model d'autonomia democràtica pròxim al formulat recentment per David Held²⁸ quant a les seues finalitats, però amb uns ingredients ideològics i instruments institucionals diversos. Així, per a l'autor anglés, des de l'òptica d'una ciència política de tradició més analítica, aquesta tipologia d'autonomia democràtica integraria fonts extensament destil·lades per la modernitat política, però que ara caldria depurar, a saber, el republicanisme desenrotllista, el liberalisme i el marxisme.²⁹ Mentre que Rougemont inclou, junt a fonts inqüestionablement modernes, unes altres, l'empremta ètica cristiana i el principi de subsidiarietat, que, tot i estar presents en l'origen mateix de la modernitat, han restat apartades i negligides. Fet i fet, el pensador suís integra l'element republicà de participació sociopolítica, activa i directa, del ciutadà; el liberal de protecció dels drets i de govern representatiu del poble; el socialista, derivat de l'ètica humanista i federalista de Proudhon, garant de la justícia social, que duu indirectament a la igualtat de condicions materials; i el cristià de manteniment de la unitat en la diversitat, bé a través del criteri funcional d'organització

règim nazi. Posteriorment, des de mitjans dels anys 1940, a aquest nucli inicial, influït políticament per l'institucionalisme de factura aristotèlica, el liberalisme descentralitzat d'Alexis de Tocqueville i la sociologia de Karl Mannheim, se sumaren les aportacions de Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow, Alfred Müller-Armack i Ludwig Erhard –qui, més tard, presidí la Cancelleria federal de la República Federal Alemanya de 1963 a 1966–, conformant així la doctrina més acabada de l'“economia social de mercat”. En concret, per a Röpke, l'ordoliberalisme es basteix a mode d'un “liberalisme conservador” d'inspiració humanista contra el capitalisme desbridat i sense regnes del *laissez faire*, en oposició, doncs, tant al liberalisme clàssic del segle XIX, també anomenat “paleoliberalisme”, com al neoliberalisme austríac de Ludwig von Mises, Friedrich Hayek i Karl Popper.

²⁷ “L'idée de subsidiarité [...] vise à dépasser l'alternative entre le libéralisme classique et le socialisme centralisateur, en posant différemment la question politico-social. Elle légitime philosophiquement les droits-libertés [drets civils i polítics], et revient aux sources des droits-créances [drets socials, econòmics i culturals] supposés avoir été détournés de leur justification première. Elle parvient à l'accord viable d'une politique sociale et d'un Etat décentralisé, en payant cet assemblage paradoxal de deux renoncements: elle abandonne l'égalitarisme socialiste au profit de la valeur de dignité; elle abandonne l'individualisme philosophique au profit d'une société structurée et fédérée”. Chantal Millon-Delsol, *op. cit.*, p. 7.

²⁸ David Held, *op. cit.*, pp. 331-373.

²⁹ “El planteamiento republicano [...] no especifica suficientemente cómo puede asegurarse esa política participativa ante las concentraciones de poder estatal, la flaqueza de los ciudadanos (la ausencia de virtud o compostura cívicas, por ejemplo) y unas instituciones políticas débiles. [...] Por consiguiente, hay que poner en entredicho la defensa republicana de la posibilidad de un orden participativo, la concepción liberal de la naturaleza de los mercados y del poder económico deber ser rechazada, y la concepción marxista de la naturaleza de la democracia debe ser severamente cuestionada”. David Held, *op. cit.*, pp. 342-343.

subsidiària, bé a través d'un jusnaturalisme formal d'inspiració protestant, preservador d'una comuna mesura d'ètica pública, la qual, positivada pel dret, engendra els valors comuns de l'ordenament jurídic i vetla per les llibertats dels ciutadans.

Ara bé, pel que fa als fins d'aquest model d'autonomia democràtica, que intenta respondre a la pregunta sobre el significat hodiern de la democràcia, Held no està gens lluny dels objectius rougemontians quan estipula la necessitat d'un "doble procés de democratització": la transformació interdependent de l'Estat i de la societat civil. Tal procés requereix dues premisses: per una banda, la distinció entre Estat i societat civil dins d'una vida democràtica que possibilita interconnexions entre ambdós àmbits, i, per altra banda, l'alliberament del poder de decisió ciutadana de qualsevulla desigualtat i limitació imposada per l'apropiació privada del capital.³⁰

Per altre costat, la democràcia federalista amb una estructura subsidiària en Rougemont, per causa del seu inequívoc horitzó autogestionari, de baix cap a dalt, alhora regionalista i supranacional, resta també com un precedent qualificat del patró de democràcia cosmopolita³¹ confegit pel mateix Held, a tall de complement territorial de l'anteriorment exposat. Cosa que permet a ambdós autors afermar el principi d'autonomia democràtica a l'interior d'una xarxa tant local, regional i estatal com continental i global.

Precisament, a parer d'Ulrich Beck, davant dels reptes actuals plantejats per la globalització, el model de democràcia cosmopolita de Held, reformulació de l'ordre cosmopolita kantian, ens indica la millor opció per a aprofundir en una democràcia entrelligada en xarxa, tant a nivell intern com internacional, enfront d'altres possibles paradigmes com el de la política realista neoconservadora (basat en el respecte escrupulós a la sobirania estatal) o l'internacionalista clàssic (fonamentat en un consens merament declaratiu sobre els drets humans que, tanmateix, manté la independència sobirana de l'Estat).³² Així mateix, hom matisa que l'elecció d'una sobirania

³⁰ "Si se opta por la democracia, se debe optar por poner en marcha un sistema radical de derechos y obligaciones –obligaciones que derivan de la necesidad de respetar los derechos iguales de los demás y asegurar que disfrutan de una estructura común de actividad política". *Ibid.*, p. 355.

³¹ *Ibid.*, pp. 375-400. Seguint també a Anthony Giddens, Held sentència: "La globalización es «un proceso dialéctico». [...] Aunque estas circunstancias presentan numerosos peligros, y se corre un riesgo de intensificación de la política sectaria, también auguran una nueva posibilidad: la recuperación de una democracia intensiva y participativa en los niveles locales como complemento de las asambleas deliberativas de rango mundial. Es decir, presagian un orden político de naciones, ciudades y asociaciones ciudadanas al mismo tiempo que de regiones y redes mundiales. Un orden de estas características consolidaría el principio de autonomía en diversos centros de poder y a través de diversos ámbitos espaciales". *Ibid.*, p. 398.

³² Cf. Ulrich Beck, *¿Qué es la globalización?*, Barcelona, Paidós, 1998.

compartida, en contra de la tradicional sobirania única i indivisible, afecta no sols a l'Estat sinó també al dret, car la idea d'Estat de dret continua sent perfectament vàlida, per bé que no assentant-se exclusivament sobre l'Estat-nació, ans també sobre les regions infraestatals i les autoritats continentals o mundials de les quals emanen normes jurídiques.³³

Al remat, en conformitat amb la perspectiva rougemontiana, Maria Dolors Oller emfasitza que globalitzar la democràcia enmig d'un món plural suposa, en efecte, l'esforç en benefici d'una "democràcia polimòrfica", la qual, estructurada de baix cap a dalt segons el principi de subsidiarietat, adopte una gran varietat de formes i vies institucionals que facen convergir la llibertat i la igualtat. De tal manera que la idea democràtica es convertisca en l'antídot més potent contra els nacionalismes excloents i els fonamentalismes sectaris de tota mena, compatibilitzant els principis d'autodeterminació col·lectiva i sobirania compartida.³⁴

³³ Gurutz Jáuregui, *La democràcia cosmopolita*, Oviedo, Nobel, 2000, pp. 109-110.

³⁴ Maria Dolors Oller, *Un futur per a la democràcia. Una democràcia per a la governabilitat mundial. Quaderns Cristianisme i Justícia*, nº 115, novembre de 2002.